

Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Serdar GÖCEN¹

Geliş Tarihi/ Received	Kabul Tarihi/ Accepted	Yayın Tarihi/ Published
21.09.2020	25.06.2021	15.07.2021

Citation/Atıf: Göcen, S., (2021), *Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 865-878, <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.797849>

Öz: Neo Klasik iktisadın emek, sermaye ve teknolojidenden oluşan ekonomik büyüme fonksiyonu ülkeler arası gelir farklılıklarını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Kurumsal iktisadın gelişimi ile kurumlar ve ekonomik performans arasında bir ilişki kurulmuş ve bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Ekonomik özgürlükler ekonomik kurumları temsilen ekonomik büyüme için önemli bir belirleyicidir. Bu çalışmada 1996-2019 döneminde gelişen sekiz ülkeden oluşan D8 ülkeleri için ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bootstrap panel Granger nedensellik testi neticesinde yedi ülkede ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkelerde daha yüksek ekonomik refah düzeyine ulaşmak için ekonomik özgürlüklerin genişletilmesinin önemli rolü vardır. Bangladeş'te ise iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuçlar daha yüksek ekonomik performans için politik düzenlemeler aracılığıyla ekonomik özgürlüklerin geliştirilmesinin önemini göstermektedir. Endonezya'da nedensellik ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüğe doğrudur.

Anahtar Kelimeler: ekonomik özgürlük, büyüme, nedensellik, gelişen ülkeler.

Economic Freedom and Economic Growth Relationship in Developing Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Test

Abstract: Neo-Classical economic growth function consisting of labor, capital, and technology is limited to explain the income difference across countries. With the development of institutional economics, a relationship has been established between institutions and economic performance, and this limitation has been tried to be overcome. Economic freedoms are an important determinant of economic growth as the representative of economic institutions. In this study, the relationship between economic freedom and economic growth was examined for D8 countries, consisting of eight developing countries, in the 1996-2019 period. As a result of the Bootstrap panel Granger causality test, it has been determined that economic freedom is the cause of economic growth in seven countries. Extending economic freedoms plays an important role in these countries to achieve higher levels of economic prosperity. These results show the importance of enhancing economic freedoms through political regulation for higher economic performance. In Bangladesh, a bidirectional causality relationship has been found. Causality in Indonesia is from economic growth to economic freedom.

Keywords: economic freedom, growth, causality, developing countries.

JEL Codes: O11, O43, O47

¹Arş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, serdargocen@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5742-191X>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The purpose of this study is to investigate the causality linkages between economic freedom and economic growth for eight developing (D8) countries in the period of 1996-2019.

Research Question

Is economic freedom the Granger cause of economic growth?

Is causality linkage between economic freedom and economic growth bidirectional?

Can economic freedom be a significant factor to reach an advanced welfare level for developing countries?

Literature Review

Literature review bases on the studies investigating economic freedom and economic growth. It is aimed especially to examine recent studies. Studies using different methods are examined. Çetin (2011), Panahi et al. (2014), Tunçsiper and Biçen (2014), Foley and Clark (2016), Bayramoğlu and Boz (2017), and Anwar and Akram (2017) analyze the relationship using panel data methods. Piatek et al. (2013), Góes (2016), Hussain and Haque (2016), and Kistik et al. (2017) employ the Granger causality approach. Akıncı et al. (2014), and Koçak and Uzay (2018) apply panel co-integration tests. The general conclusion that emerges from the findings of the studies is that economic freedom affects economic growth.

Studies investigating the existence of a bidirectional relationship between economic freedom and economic growth were also included in the literature review (Chong ve Calderón, 2000a; Goés, 2016; Kistik et al., 2017).

Methodology

This study employs the bootstrap panel Granger causality test proposed by Kónya (2006). Thus, it is aimed to calculate country-specific critical values. Before the causality test, cross-sectional dependency and homogeneity must be controlled. The bootstrap panel Granger causality test is suitable in the case of cross-sectional dependency and heterogeneity.

The economic freedom index is obtained from the Heritage Foundation. GDP per capita is used as representative of economic growth and obtained from the World Bank Database, and its natural logarithm is calculated.

Results and Conclusions

Cross-sectional dependency tests show the existence of cross-sectional dependency. It implies integration among eight countries. A shock in a country transmits to others.

After homogeneity tests, it is determined cross-country heterogeneity. It means the direction of the causality between economic freedom and economic growth varies across countries.

The bootstrap Granger causality test is suitable in the case of cross-sectional dependency and heterogeneity. First, the causality from economic freedom to economic growth is analyzed. It is found that economic freedom

causes economic growth in seven countries. Indonesia is the only country that economic freedom is not the cause of economic growth. Second, it is tested the causality linkages from economic growth to economic freedom. The causality is found in two countries. Bangladesh is the only country with bidirectional causality.

In conclusion, economic freedom has significant effects on economic growth. The findings show that the expansion of economic freedom has an important role in achieving higher levels of prosperity, and macroeconomic policies are not sufficient to reach bigger growth rates in Bangladesh, Egypt, Iran, Malaysia, Nigeria, Pakistan and Turkey. It is also important to apply policies to expand economic freedom.

1. Giriş

Ekonomik büyüme ve özgürlükler arasındaki ilişkinin temelleri Kurumsal İktisat Okulu'nun çalışmaları ile ortaya konmuştur. Neo Klasik teoride ekonomik büyüme emek, sermaye ve teknoloji ile açıklanmaktadır (Solow, 1956). Bu yaklaşım ülkelerin ekonomik performansları arasındaki farklılıkları açıklama bakımından eksiklikler barındırmaktadır Neo Klasik teori, emek, sermaye ve teknoloji miktarlarını ve verimliliklerini modelde açıklayıcı olarak kullanırken, bu üretim faktörlerinin miktar ve verimliliklerinin neden ülkeler arasında farklılık gösterdiğine açıklama getirememektedir (Kistik vd., 2017).

Kurumsal iktisadın ortaya çıkışı ile ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları, Neo Klasik iktisat modeline ek olarak, iyi kurumlara sahip olmak ile açıklanabilmektedir (North, 1993; Acemoglu, 2012).

Ülkelerin kurumsal yapısındaki sorunlar, piyasa aktörlerine olumsuz sinyaller göndererek belirsizlik yaratır (Chong ve Calderón, 2000b). İyi kurumlara sahip olmak bir taraftan belirsizliği azaltarak ekonomik birimlerin faaliyetlerinin daha etkin olmasını sağlamakta (North, 1993), diğer taraftan işlem maliyetlerini azaltmaktadır (Coase, 1937). Örtük ve açık kurallar olarak kurumlar, toplum üyelerinin davranışlarını etkiler, şekillendirir ve ülkelerin ekonomik performanslarının açıklanması için önemli bir etken haline gelir (Chong ve Calderón, 2000b).

İyi kurumlara sahip olmak mülkiyet haklarının daha iyi korunmasını sağlayarak girişimcilerin kararlarını almasında yardımcı olmaktadır. Ayrıca, toplumda elitlerin ve politikacıların güçlerinin sınırlandırılması fırsat eşitliği yaratmaktadır (Acemoglu, 2003; Rodrik ve Subramanian, 2003; Acemoglu vd., 2000). Ekonomik ve politik süreçlerin belirleyicileri olan kurumlar, teşvik mekanizmaları yaratarak ve bireylerin üstlenebilecekleri faaliyetlerin kapsamını sınırlayarak gelir üzerinde etkili olurlar (Amendola vd., 2013).

Kurumların yanı sıra, değerli madenler ve emtia sahipliği gibi coğrafi faktörler ekonomik büyüme üzerinde etkili olan diğer faktörlerdir (Rodrik, 2002; Sachs, 2003). Bir coğrafi faktör olarak tropik iklime sahip olmak büyüme üzerinde etkili olmaktadır (Sachs, 2003). Ticaret, dünya ekonomisi ile daha

büyük entegrasyon sağlayarak ve yerel ekonomiyi yabancı yatırımcılar için daha çekici hale getirerek büyümeyi etkilemektedir (Rodrik, 2002).

Ekonomik büyümeye ait bu açıklamalar birbirleriyle çatışmak zorunda değildir, aksine birbirlerini destekler niteliktedir (Gwartney vd., 2004). Kaynak miktarı, emek gücü niteliği ve teknolojik yenilik büyümeyi arttırmaktadır. Ancak bu faktörler büyüme için ne gerekli ne de yeterlidir (Hanke ve Walters, 1997). Bu nedenle ekonomik özgürlük gibi ülkelerin kurumsal yapısının belirleyicilerinin iyileştirilmesi önem kazanmaktadır. Ülkelerin kurumsal yapısındaki olumsuz değişimler, mülkiyet haklarının yeterince güvence altında olmaması, hükümetlerin yetkilerinin sınırsızlığı gibi faktörler ekonomik faaliyet üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespiti gelişmekte olan ülkeler için özellikle önem taşımaktadır. Daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki refah seviyesi farkını kapatabilmek için büyümenin kaynaklarının doğru bir şekilde tespit edilmesi önemlidir. Literatür taraması bölümünde gösterileceği gibi, ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ilişkisi gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere göre daha belirsizdir ve yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada sekiz gelişen ülkeden oluşan D8 ülke grubu için ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Ekonomik özgürlük ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme de ekonomik özgürlük üzerinde etkili olabilmekte, yani ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iki yönlü olarak ortaya çıkabilmektedir (Chong ve Calderón, 2000a; Góes, 2016; Kistik vd., 2017). Daha yüksek ekonomik büyüme oranları kurumların gelişmesini sağlayabilir ve gelişmiş ülkeler, daha zengin olmaları nedeniyle daha iyi kurumlara sahip olabilir (Chong ve Calderón, 2000a). Bu nedenle bu ilişki, çalışmada iki yönlü olarak ele alınmakta ve Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Böylece ülkelere özel bootstrap kritik değerler hesaplanmaktadır.

Çalışmanın planı şu şekildedir. İkinci bölümde literatür taraması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde veri ve yöntem tanımlanmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik modelden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Beşinci bölümde elde edilen bulgular değerlendirilmektedir. Son bölümde çalışmanın sonuçları ve öneriler tartışılmaktadır.

2. Literatür Taraması

Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı geniş bir literatür bulunmaktadır. Çalışmada gelişen sekiz ülkenin inceleniyor olması nedeniyle, literatürdeki gelişmekte olan ülkeleri panel veri metodu ile inceleyen çalışmalara öncelik verilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye üzerine zaman serisi analizi ile yapılan yakın dönem çalışmalarına da yer verilmiştir. Bulguların karşılaştırılmasında yararlı olacağı düşüncesi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir arada inceleyen çalışmalar da literatür taramasına eklenmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan Piatek vd. (2013) geçiş ekonomilerinde ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. 25 geçiş ekonomisi için 1990-2008 yıllarını kapsayan çalışmada ekonomik özgürlüğün büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, ancak politik özgürlüğün etkili olmadığı tespit edilmiştir. Panahi vd. (2014) ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarında 13 MENA ülkesini 2000-2009 dönemi için incelemişlerdir. Panel veri modeli sonuçlarına göre, ekonomik kurumlar, özellikle ekonomik özgürlükler ekonomik gelişme üzerinde önemli etkilere sahiptir. Ancak ekonomik özgürlüğün alt endekslerinde negatif etkilere sahip ve istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip olmayan endeksler olması nedeniyle, ekonomik özgürlüğün artırılması ile ekonomik büyümenin artacağını söylemek mümkün olmamaktadır. Tunçsiper ve Biçen (2014) Türkiye ve diğer sekiz yükselen piyasa ekonomisi için 2000-2012 döneminde ekonomik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tahmin etmişlerdir. Panel regresyon yönteminin kullanıldığı çalışma sonucunda, mülkiyet hakları ile yatırım yapma özgürlüğü ekonomik büyümeyi negatif etkilerken, çalışma özgürlüğü ve ticaret özgürlüğünün ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Genel ekonomik özgürlük endeksi ise ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Sucu (2017) 2000-2013 döneminde, panel veri analizi ile dokuz yükselen ekonomide ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kamunun küçültülmesinin, hukuki yapının kuvvetlendirilmesinin, mülkiyet haklarının korunmasının ve para politikasında istikrarın sağlanmasının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ek olarak, kalkınma göstergesi olarak kullanılan imalat sektörü ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin payı, hukuki yapı ve mülkiyet haklarının iyileştirilmesi, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve regülasyonların azaltılması ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Bayramoğlu ve Boz (2017) ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1998-2013 döneminde İslami İşbirliği Teşkilatı ülkeleri üzerine panel veri yöntemi kullanarak test etmişlerdir. Ekonomik büyümeyi kamu harcamalarının negatif, fiyat istikrarı, yatırım özgürlüğü ve genel ekonomik özgürlük endeksinin pozitif etkilediği belirlenmiştir. Anwar ve Akram (2017) 1995-2014 yılları arasında ekonomik özgürlükle büyüme arasındaki bağlantıyı Güney Asya ülkeleri için panel veri analizi ile analiz etmişlerdir. Yolsuzluğun olmamasının, iş ve parasal özgürlüğün ekonomik büyüme için gerekli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ticaret özgürlüğünün etkisi ise kısa dönemde pozitifken, uzun dönemde negatif olmaktadır. Dam ve Şanlı (2019) BRIC-T ülkeleri için, 1995-2016 döneminde ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini panel ARDL yöntemi ile test etmişlerdir. Sonuçlara göre, parasal özgürlük uzun dönemde büyümeyi pozitif, ekonomik özgürlük, yatırım ve işsizlik negatif etkilemektedir. Birol ve Demirgil (2020) BRICS ülkeleri için 1995-2018 döneminde ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Panel eşbütünleşme

testinin kullanıldığı çalışma neticesinde, değişkenler arası eşbütünleşme tespit edilmiştir. Katsayı tahminine göre, panel genelinde ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamakta, Çin’de pozitif, Brezilya ve Hindistan’da negatif etkisi bulunmakta, Rusya ve Güney Afrika’da katsayılar anlamsız olmaktadır.

Literatürde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir arada inceleyen ve sonuçları karşılaştıran çalışmalar bulunmaktadır. Çetin (2011) ekonomik özgürlük ve gelir düzeyi ilişkisini 81 ülke için 2000-2010 döneminde panel veri sabit ve rassal etkiler tahmin metodu uygulayarak analiz etmiştir. Sabit etkiler tahmin sonuçlarına göre, ekonomik özgürlük seviyesi ve özgürlükteki artış geliri pozitif etkilemektedir. Yazar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapmamıştır. Mahmood ve Azid (2011) 2000-2006 döneminde, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisini ARDL ve nedensellik yöntemleri ile 96 ülke için incelemişlerdir. ARDL testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Yüksek ve düşük-orta gelirli ülkelerde iki yönlü ilişki, üst-orta ve düşük gelirli ülkeler için ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir. Akıncı vd. (2014) ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995 – 2012 dönemi için gelişmiş, gelişmekte olan ve azgelişmiş ekonomiler için panel eş bütünlüşme analizi ile araştırmışlardır. Ekonomik özgürlükler ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiş, Granger nedensellik testi ile ekonomik özgürlüklerin büyümenin nedeni olduğu bulunmuştur. Sabit ve tesadüfi etkiler testine göre, ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yazarlar tarafından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapılmamıştır. Góes (2016) 2000-2012 döneminde 119 ülke için yapısal VAR modeli tahmin etmiştir. Kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dinamiklerin değiştiği tespit edilmiştir. Hussain ve Haque (2016) iki farklı ülke grubu için panel var modeli tahmin etmişlerdir. İlk grup 186 ülkeden oluşmakta ve 2013-2015 periyodunu kapsamaktadır. İkinci grup 57 ülke içermekte ve 2004-2014 yıllarını kapsamaktadır. Sonuçlara göre, ticaret özgürlüğü, finansal özgürlük, iş özgürlüğü, emek özgürlüğü ve mali özgürlük ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere sahiptir. Foley ve Clark (2016) OECD ülkelerini 2003-2010 döneminde panel sabit etkiler modeli ile test etmişlerdir. Sonuçlar yüksek ekonomik özgürlük ve düzenleme kalitesinin kişi başına düşen geliri arttırdığını, vergi yükü artışının ise azalttığını göstermektedir. Yazarlar ülkeler arasında bir ayrım yapmamışlardır. Kistik vd. (2017) panel VAR modeli kullanarak 2000-2014 dönemi için OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak ayrılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik özgürlükler büyümeyi olumlu olarak etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu etki belirsizdir. Bu ülkelerde yüksek büyüme kurumların kalitesini arttırmaktadır. Koçak ve Uzay (2018) 1995-2013 yılları için kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasındaki

ilişkiyi yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler için test etmişlerdir. Panel eş bütünleşme test sonuçlarına göre, tüm ülke gruplarında kurumsal kalite ile büyüme arasında uzun dönemde ilişki olduğu ve katsayı tahminleri neticesinde, tüm ülke gruplarında kurumsal kalitenin büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik testi, tüm ülke gruplarında kurumsal kalite ve büyüme arasında iki yönlü ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Türkiye üzerine, zaman serisi analizi ile yapılan çalışmalardan Beşkaya ve Manan (2009) Türkiye için yaptıkları çalışmalarında, 1970-2005 döneminde ekonomik özgürlüklerin ve demokrasinin ekonomik performans ile ilişkisini araştırmışlardır. Eş bütünleşme testi ve katsayı tahmini neticesinde ekonomik özgürlüklerin ekonomik performansı pozitif etkilediği, demokrasinin etkisinin ise belirsiz olduğu ve kullanılan modellere göre değiştiği tespit edilmiştir. Şahin (2016) Türkiye üzerine yaptığı çalışmada, 1980-2015 dönemini Granger nedensellik testi ile incelemiş ve ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye doğru nedensellik bulmuştur. Nedensellik tek yönlüdür, büyümeden ekonomik özgürlüğe doğru bir nedensellik tespit edilememiştir.

Aşağıdaki tablo literatür taramasına ilişkin özet bilgileri sunmaktadır.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
<i>Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar</i>			
Piatek (2013)	vd. 1990-2008	Nedensellik	Ekonomik özgürlük büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Panahi (2014)	vd. 2000-2009	Panel veri	Ekonomik özgürlüğün alt endeksleri büyümeyi farklı şekillerde etkilemektedir. Bu nedenle ekonomik özgürlüğün büyümeyi artırabileceği söylenememektedir.
Tunçsiper ve Biçen (2014)	2000-2012	Panel veri	Ekonomik büyüme mülkiyet hakları ve yatırım yapma özgürlüğünden negatif etkilenir. Çalışma ve ticaret özgürlükleri büyümeyi pozitif etkilemektedir. Genel özgürlük seviyesinin büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.
Sucu (2017)	2000-2013	Panel eş bütünleşme	Kamunun küçültülmesi, hukuki yapının kuvvetlendirilmesi, mülkiyet haklarının korunması ve para politikasında istikrar ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Bayramoğlu ve Boz (2017)	1998-2013	Panel veri	Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Tablo 1 Devamı: Literatür Taraması

Anwar ve Akram (2017)	1995-2014	Panel veri	Yolsuzluk ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, iş ve parasal özgürlüğün ekonomik büyüme için gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ticaret özgürlüğünün etkisi ise kısa dönemde pozitifken, uzun dönemde negatif olmaktadır.
Dam ve Şanlı (2019)	1995-2016	Panel ARDL	Parasal özgürlükler büyümeyi uzun dönemde pozitif etkilerken, ekonomik özgürlükler, yatırım ve işsizlik negatif etkilemektedir
Biröl ve Demirgil (2020)	1995-2018	Panel eş bütünleşme	Eş bütünleşme tespit edilmiştir. Ancak, ekonomik özgürlüklerin büyüme üzerindeki etkisi ülkelere göre değişmektedir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeleri Bir Arada İnceleyen Çalışmalar

Çetin (2011)	2000-2010	Panel veri	Ekonomik özgürlükler büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Mahmood ve Azid (2011)	2000-2006	ARDL ve nedensellik	Yüksek ve düşük-orta gelir grubundaki ülkelerde iki yönlü ilişki, üst-orta ve düşük gelir grubundaki ülkelerde ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru bir ilişki vardır.
Akıncı vd. (2014)	1995-2012	Eş bütünleşme, nedensellik, sabit ve tesadüfi etkiler	Ekonomik özgürlük ve büyüme arasında uzun dönem ilişki bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük büyümenin nedenidir.
Göes (2016)	2000-2012	Yapısal VAR	Kurumsal iyileşmeler büyümeyi pozitif etkilerken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler farklı dinamiklere sahiptir.
Hussain ve Haque (2016)	2013-2015 ve 2004-2014	Panel VAR	Ticaret özgürlüğü, finansal özgürlük, iş özgürlüğü, emek özgürlüğü ve mali özgürlük ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.
Foley ve Clark (2016)	2003-2010	Panel veri: sabit etkiler	Yüksek ekonomik özgürlük seviyesi büyümeyi artırmaktadır.
Kistik vd. (2017)	2000-2014	Panel VAR	Ekonomik özgürlükler büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bu etki gelişmekte olan ülkelerde belirsizdir ve tersine dönmektedir.

Tablo 1 Devamı: Literatür Taraması

Koçak ve Uzay (2018)	1995-2013	Panel eş bütünlük, DOLS ve FMOLS, nedensellik	Tüm ülke gruplarında kurumsal kalite ve büyüme arasında uzun dönem ilişki olduğu, kurumsal kalitenin büyümeyi pozitif etkilediği ve iki yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.
<i>Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar</i>			
Beşkaya ve Manan (2009)	1970-2005	Eş bütünlük	Ekonomik özgürlük büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Şahin (2016)	1980-2015	Nedensellik	Ekonomik özgürlükten büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki vardır.

Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar ülke grubu ve döneme göre farklılık göstermektedir. Yine de sonuçlar birkaç maddede toparlanabilir. (i) Ekonomik özgürlük genel olarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. (ii) Ekonomik özgürlüğün alt grupları incelendiğinde etkiler farklılaşmaktadır. (iii) Her bir ülke için katsayı hesaplanan çalışmalarda sonuçlar ülkeye göre değişmektedir. (iv) İncelenen literatürde az sayıda çalışma ekonomik özgürlük ve büyüme arasında negatif bir etkinin varlığını veya anlamlı bir etkinin olmadığını tespit etmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir arada ele alan çalışmalarda, (i) gelişmiş ülkelerde ekonomik özgürlükler ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. (ii) Gelişmekte olan ülkelere ise bu ilişki daha belirsizdir. Bu bulgu sadece gelişmekte olan ülkelere ilişkin literatürün bulguları ile örtüşmekte ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda ekonomik özgürlüklerin büyümeyi pozitif etkilediği görülmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu bölümde ilk olarak kullanılan verilere ilişkin açıklamalar, kaynak bilgileri ve betimleyici istatistikler paylaşmakta, daha sonra yöntem tanıtılmaktadır.

3.1. Veri Seti

Çalışmada 1996-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılmaktadır. Gelişen sekiz ülkeden oluşan D8 ülkeleri için Heritage Foundation tarafından hesaplanan ekonomik özgürlük endeksi kullanılmaktadır. Ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına GSYH verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. 2010 sabit fiyatları ile kişi başına GSYH serisi doğal logaritması alınarak kullanılmıştır. Verilere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler

	Ekonomik Özgürlük	Kişi Başına GSYH
Ortalama	55.26	808.33
Ortanca	55.20	734.33
Maksimum	74.50	1706.35
Minimum	34.50	481.12
Standart sapma	7.51	304.76

En yüksek ekonomik özgürlük endeksi olan 74.50 ile en düşük ekonomik özgürlük endeksi 34.50 arasındaki farkın düşük ve standart sapmanın küçük olduğu görülüyor. Kişi başına GSYH verilerinde ise, minimum ve maksimum değerler arasındaki fark daha yüksek ve standart sapma daha büyüktür. Ülkelerin ekonomik özgürlükler bakımından daha homojen bir yapıya, kişi başına GSYH bakımında ise daha heterojen bir yapıya sahip oldukları söylenebilir.

3.2. Yöntem

Çalışmada Konya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Yöntemin uygunluğunun kontrol edilmesi için ilk olarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri uygulanmalıdır.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Küreselleşme, uluslararası ticaret ve finansal entegrasyon gibi faktörler ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığına neden olmakta ve bir ülkede yaşanan şok diğer ülkeleri de etkilemektedir (Kar vd., 2011; Menyah vd., 2014). Breusch ve Pagan (1980) tarafından yatay kesit bağımlılığını test etmek için geliştirilen LM testi denklem şu şekilde gösterilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta'_{it}x_{it} + \varepsilon_{it}, i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

i yatay kesit boyutunu, t zaman boyutunu göstermektedir. x_{it} açıklayıcı değişkenler faktörünü, α_{it} katsayıyı ve β_{it} eğim katsayısını temsil etmektedir. Sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindedir ve yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindeki alternative hipoteze karşı test edilmektedir. LM istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

$\hat{\rho}_{ij}$ tahmin edilmiş korelasyon katsayısıdır. LM testi, N nispeten küçük ve T büyük iken geçerlidir. $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğu daha büyük paneller için Pesaran (2004) alternatif bir LM testi (CD_{lm}) önermektedir.

$$CD_{lm} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

CD_{lm} , büyük N ve küçük T durumlarında bozulmaktadır. Bu nedenle Pesaran (2004) daha genel bir yatay kesit bağımlılığı testi geliştirmiştir (CD).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (4)$$

Pesaran vd. (2008) geniş panellerde ($T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$) geçerli, LM testinin modifiye edilmiş versiyonu olan bias-adjusted bir test önermiştir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (5)$$

k regresör sayısının, μ_{Tij} ve v_{Tij}^2 ($T-k$) $\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin ortalama ve varyansını temsil etmektedir (Kar vd., 2011; Menyah vd., 2014).

Bootstrap panel Granger nedensellik testi ülkeler için farklı kritik değerler hesaplamaktadır. Bu nedenle örneklem panelinin heterojenliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir.

Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi ($\tilde{\Delta}$) sıfır hipotezi homojenliğin olduğu şeklindedir: $H_0: \beta_i = \beta$. Alternatif hipotez heterojenliğin olduğu şeklindedir: $H_1: \beta_i \neq \beta$. $\tilde{\Delta}$ testi (N, T) $\rightarrow \infty$ olduğu durumlarda geçerlidir. $\tilde{\Delta}$ testinin ilk aşaması aşağıdaki denklemde gösterilen Swamy (1970) testinin uyarlanmış halinin hesaplanmasıdır.

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE})' \frac{x_i' M_T x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE}) \quad (6)$$

$\hat{\beta}_i$ havuzlanmış en küçük kareleri ve $\tilde{\beta}_{WFE}$ (1) numaralı denklemin ağırlıklandırılmış sabit etkiler havuzlanmış tahminini göstermektedir. M_T , T 'nin özdeşlik matrisi ve $\tilde{\sigma}_i^2$, σ_i tahmincisidir. Standartlaştırılmış dağılım istatistiği şu şekildedir:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (7)$$

Sıfır hipotezi hata terimlerinin normal dağıldığı şeklindedir. $\tilde{\Delta}$ testi asimptotik standart normal dağılıma sahiptir. Küçük örneklem için $\tilde{\Delta}$ testi aşağıdaki bias-adjusted versiyonu ile ifade edilmektedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (8)$$

$E(\tilde{z}_{it}) = k$ ve $\text{var}(\tilde{z}_{it}) = \frac{2k(T-k-1)}{T} + 1$ (Kar vd., 2011; Menyah vd., 2014).

3.2.2. Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Ülkeler arası yatay kesit bağımlılığının ve heterojenliğin olduğu durumlarda Kónya (2006) bootstrap panel Granger nedensellik testini önermektedir. Kónya (2006) bu yöntemin iki avantajı olduğunu belirtmektedir. Birincisi, bu yöntem bir VAR sistemi değil SUR sistemidir ve Wald testini kullanmaktadır. İkincisi, ülkelere özel bootstrap kritik değerleri hesaplanmaktadır. Bu yöntem denklem (9) ve (10)'da gösterilen iki denklemle ifade edilmektedir.

$$\begin{aligned} EF_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{IEF_1} \beta_{1,1,i} EF_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{\ln(GDPPC)_1} \delta_{1,1,i} \ln(GDPPC)_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \\ EF_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{IEF_1} \beta_{1,2,i} EF_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{\ln(GDPPC)_1} \delta_{1,2,i} \ln(GDPPC)_{2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t} \end{aligned} \quad (9)$$

Gelişen Ülkelerde Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

$$EF_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{lEF_1} \beta_{1,N,i} EF_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{l \ln(GDPPC)_1} \delta_{1,N,i} \ln(GDPPC)_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$\ln(GDPPC)_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{lEF_2} \beta_{2,1,i} \ln(GDPPC)_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{l \ln(GDPPC)_2} \delta_{2,1,i} EF_{1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$\ln(GDPPC)_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{lEF_2} \beta_{2,2,i} \ln(GDPPC)_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{l \ln(GDPPC)_2} \delta_{2,2,i} EF_{2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t} \quad (10)$$

$$\ln(GDPPC)_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{lEF_2} \beta_{2,N,i} \ln(GDPPC)_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{l \ln(GDPPC)_2} \delta_{2,N,i} EF_{N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}$$

EF ekonomik özgürlüğü, lnGDPPC kişi başına GSYH'nin doğal logaritmasını temsil etmektedir. i ülkeleri ($i = 1, 2, \dots, N$), t zamanı ($t = 1, 2, \dots, T$) ve l gecikme uzunluğunu göstermektedir. Denklem (9)'da $\delta_{1,i}$ lerin tamamının sıfır olmaması ve denklem (10)'da $\beta_{2,i}$ lerin tamamının sıfır olması durumunda kişi başına GSYH'den ekonomik özgürlüğe doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Eğer denklem (9)'da $\delta_{1,i}$ lerin tamamı sıfır ise ve denklem (10)'da $\beta_{2,i}$ lerin tamamı sıfır değilse, ekonomik özgürlüklerden kişi başına düşen gelire doğru tek yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır (Kónya 2006).

4. Ampirik Model Bulguları

Bootstrap panel Granger nedenlik testinin uygunluğunu kontrol etmek amacıyla yapılan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testlerinin sonuçları Tablo 3'de sunulmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı testi sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindedir. Tablo 3 sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığının reddedilmesi örneklemdeki sekiz ülke arasında etkinin varlığını göstermektedir. Sekiz ülkeden birinde yaşanan şok diğer ülkelere geçmektedir. Tablo 3 ayrıca ülkeler arasında homojenlik varsayımının reddedildiğini ve ülkeler arasında heterojenlik olduğunu göstermektedir. Heterojenlik, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün ülkeler arasında değiştiği anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Test Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık Değerleri
LM	175.405***	0.000
LM _{adj}	10.126***	0.009
$\tilde{\Delta}$	2.256**	0.012
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2.404***	0.008

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Veri setinin $T > n$ olması nedeniyle Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3'den elde edilen sonuçlar bootstrap panel Granger nedensellik testinin uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 4 ve Tablo 5 nedensellik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: *Ekonomik Özgürlükten Ekonomik Büyümeye Panel Granger Nedensellik Testi*

	Wald İstatistiği	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Bangladeş	8.846**	13.427	7.397	5.140
Mısır	5.634**	8.352	4.514	3.056
Endonezya	1.071	15.711	10.180	7.895
İran	39.458***	34.899	21.008	15.110
Malezya	60.245***	31.170	20.695	15.773
Nijerya	19.572**	27.534	14.627	9.821
Pakistan	14.826*	37.601	20.932	14.241
Türkiye	14.028*	30.383	18.305	13.150

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Bootstrap panel Granger nedensellik testi sıfır hipotezi Granger nedenselliğin olmadığı şeklindedir. Tablo 4 ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru Granger nedensellik ilişkisinin varlığını güçlü şekilde göstermektedir. Sekiz ülke arasından sadece Endonezya'da nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Granger nedensellik ilişkisi İran ve Malezya için %1 anlamlılık seviyesinde, Bangladeş, Mısır ve Nijerya için %5 anlamlılık seviyesinde ve Pakistan ve Türkiye için %10 anlamlılık seviyesinde geçerlidir.

Tablo 5: *Ekonomik Büyümeden Ekonomik Özgürlüğe Panel Granger Nedensellik Testi*

	Wald İstatistiği	Kritik Değerler		
		1%	5%	10%
Bangladeş	8.426*	16.997	10.286	7.774
Mısır	0.220	9.737	5.456	3.863
Endonezya	11.828***	6.420	4.128	3.086
İran	0.404	45.620	31.061	25.542
Malezya	3.093	13.024	6.291	4.094
Nijerya	2.758	13.112	8.333	6.384
Pakistan	0.007	15.632	8.128	5.412
Türkiye	1.285	15.577	7.700	5.129

Not: * ve *** sırasıyla %10 ve %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Altı ülke için ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüklere Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Nedensellik ilişkisi Bangladeş için %10 seviyesinde, Endonezya için %1 seviyesinde anlamlıdır.

5. Değerlendirme

Tablo 6 ampirik uygulama neticesinde elde edilen nedensellik ilişkisine ait özet bilgileri sunmaktadır.

Tablo 6: Nedensellik Test Sonuçları Özet Tablosu

	<i>Nedenselliğin Yönü</i>	
	EF'den büyümeye	Büyümeden EF'ye
Bangladeş	Evet	Evet
Mısır	Evet	Hayır
Endonezya	Hayır	Evet
İran	Evet	Hayır
Malezya	Evet	Hayır
Nigerya	Evet	Hayır
Pakistan	Evet	Hayır
Türkiye	Evet	Hayır

Tablo 6 ekonomik özgürlükten ekonomik büyüme doğru kuvvetli bir nedensellik ilişkisini göstermektedir. Nedensellik ilişkisinin geçerli olmadığı tek ülke Endonezya'dır. Ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüklere doğru nedensellik ilişkisi sadece iki ülke için geçerlidir. Bu ülkelerden Bangladeş'te iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Endonezya için ise, ekonomik büyüme ekonomik özgürlüklerin genişletilmesi için önemlidir.

Bangladeş 1996-2017 döneminde sekiz ülke arasındaki en düşük kişi başına GSYH'ye sahiptir ve bu değer 2018 ve 2019 yıllarında sadece Pakistan'dan yüksektir. 1996'da 470 dolar olan kişi başına GSYH, 2019 yılında 1287 dolara ulaşmıştır. Bu artışta 2003 sonrası, özellikle de 2015 sonrası dönem önem kazanmaktadır. 1996-2002 döneminde %4.7 olan 2010 fiyatlarıyla GSYH büyüme oranı, 2003-2014 %6.2 ve 2015-2019 döneminde %7.4 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik özgürlük endeksi ise 1996-2009 döneminde 40.9 ile 52.9 arasında dalgalanmaktadır. 2010 sonrasında 50'nin üzerinde gerçekleşen ekonomik özgürlük endeksinde kalıcı artışlar 2017 sonrasında başlamıştır. Kişi başına GSYH, büyüme ve özgürlük endekslerinin bu gelişimi Bangladeş'te çift yönlü ilişkinin nedenlerinden biri olabilir. Diğer yandan bu ilişki, Bangladeş gibi düşük kişi başına GSYH'ye sahip ülkelerde sadece kurumsal yapının söz konusu düşük seviyeyi açıklamakta yetersiz kalması ve büyümenin sağlanması için makroekonomik politikaların da önemli olması ile de açıklanabilir. Bangladeş için daha yüksek seviyelere ulaşmak, hem kurumların iyileştirilmesi hem de doğru makroekonomik politikaların uygulanması ile mümkün olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için ekonomik özgürlüklerin sağlanması için öncelikle ekonomik büyümenin başarılı olmuş olmasının gerekli olduğu durumlar bulunmaktadır. Chong ve Calderón (2000a) çalışmalarının sonucunda kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkili olmasının zaman aldığı tespit etmişlerdir. Sonuçlar Endonezya için benzer bir durumun geçerli olduğunu göstermektedir. Endonezya incelenen sekiz ülke arasında hem dönem başında hem de dönem sonunda en yüksek dördüncü kişi başına GSYH'ye sahip ülkedir. Bu dönemde yüksek büyüme oranına sahip olan Endonezya, ekonomik özgürlükler bakımından dalgalanma göstermektedir. 1996 yılında 61 olan ekonomik özgürlük endeksi 2000 yılından itibaren azalmaya başlamış ve 2008 yılına kadar 51.9 ile

55.8 arasında değişmiştir. 2008 yılında 53.2 olan endeks sürekli artış göstererek 2019 yılında 65.8 seviyesine ulaşmıştır. Bu özellikleri ile Endonezya örneklem içerisinde farklı bir ülke konumunda bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük endeksinin gelişimi Türkiye ile benzerlik gösterirken, benzer büyüme performansına rağmen Türkiye'nin kişi başına GSYH'nin üçte birine sahiptir. Kendisine en yakın kişi başına GSHY'ye sahip ülke olan İran ise her yıl en düşük özgürlük seviyesine sahiptir. Endonezya'nın nispeten düşük kişi başına GSYH'ye ve dönem içerisinde dalgalanan ekonomik özgürlüklere sahip olması, Bangladeş'te olduğu gibi ekonomik özgürlüklerin gelişiminde ekonomik performansın önemini öne çıkarmış olabilir. Ekonomik özgürlüklerden ekonomik büyümeye nedensellik tespit edilen ülkelerden Türkiye'nin çok daha yüksek kişi başına GSYH'ye sahip olması, Malezya'nın yüksek ekonomik performansla birlikte ekonomik özgürlükler bakımından sekiz ülke içerisindeki en gelişmiş ülke olması, İran'ın en kötü ekonomik özgürlüklere sahip olması gibi faktörler, Endonezya için ulaşılan bulguların farklılaşmasına neden olmuş olabilir.

Gelişen ülkeler için yüksek büyüme oranları ile daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak ve gelişmiş ülkeler düzeyini yakalamak önemli amaçlardan biridir. Elde edilen bulgular Bangladeş, Mısır, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye için ekonomik özgürlüklerin genişletilmesinin daha yüksek refah seviyelerine ulaşmakta önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Makroekonomik politikaların yanısıra kurumsal yapıda yapılacak iyileşmelerin ve özgürlük seviyesinin artırılmasının bu ülkelerin politikalarında yer alması, ülkelerin yüksek gelişmişlik seviyelerine ulaşması için önemlidir.

Sonuç

Ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespiti, Neo Klasik büyüme modelinin sahip olduğu kısıtlamaların aşılması için önem taşımaktadır. Bu çalışmada ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla D8 ülkeleri 1996-2019 dönemi için, yıllık verilerle incelenmiştir. Literatürde gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan çalışmalarda ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki net değildir. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerin sadece kurumsal olarak değil, makroekonomik politikalar bakımından da farklılaşması ve makroekonomik politikaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha yüksek olmasıdır. Bootstrap panel Granger nedensellik testinin neticesinde Bangladeş, Mısır, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye için ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerde uygulanacak ekonomik politikaların sadece makroekonomik değişkenler üzerine odaklanması büyüme için yeterli olmamakta, ekonomik özgürlüklerin genişletilmesi yönünde geliştirilecek politikaların da mutlaka uygulanması gerekmektedir.

Ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüğe doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğu Endonezya'da ekonomik büyümenin sağlanması ile ekonomik

özgürlükler de gelişmektedir. İki yönlü ilişkinin tespit edildiği tek ülke olan Bangladeş'te ise ekonomik özgürlükler daha yüksek büyümeye ve büyüme de özgürlüklerin genişletilmesine neden olmaktadır.

Çalışmada incelenen sekiz ülkeden yedisinde ekonomik özgürlükten ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin bulunması, ekonomik özgürlüğün büyümenin nedeni olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Bangladeş ve Endonezya'da farklı sonuçlara ulaşılmış olması, bu ülkelerin ekonomik ve kurumsal yapılarından kaynaklanmaktadır. Bangladeş'in, örneklem içerisindeki kişi başına GSYH'sinin en düşük ülke olması, ekonomik büyümenin başarılabilmesi için tek bir faktörün iyileştirilmesinin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum tüm gelişmekte olan ülkeler için söylenebilir olsa da Bangladeş'te daha belirgin olan bu yapı, ekonomik büyümede son beş yılda gösterilen yüksek performans ile bir araya geldiğinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkarmıştır.

Endonezya'da nedensellik ilişkisinin ters yönlü olarak tespit edilmesi, teorik olarak gelişmekte olan ülkelerde kurumların ekonomik büyümeyi etkilemesinin zaman alması ve kurumsal reformların bir kısmı için büyümenin gerekliliği ile açıklanabilir (Chong ve Calderón, 2000a). Diğer yandan, Endonezya'nın ekonomik performans ve ekonomik özgürlük seviyesi bakımından farklı konumu, ekonomik büyümeden ekonomik özgürlüklere doğru bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasını sağlamış olabilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ekonomi politikası bakımından birtakım çıkarımlar ve tavsiyeler yapılmasına imkân vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performansının yükseltilmesi için istikrarlı makroekonomik politikaların uygulanmasının önemi bilinmektedir. Bu çalışma, daha yüksek ekonomik performans için ekonomik özgürlüklerin sağlanmasının da önemini tespit etmiştir. Literatürle kıyaslandığında, çalışmanın gelişen ülkeler için ulaştığı bu bulgunun daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Bu nedenle, daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak için ekonomi politikalarını yanı sıra, politik düzenlemeler aracılığıyla ekonomik özgürlükleri genişletici politikaların uygulanması da önem kazanmaktadır.

Gelecek çalışmalarda, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik özgürlüğün alt endeksleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespitinin yapılması önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Acemoglu, D. (2012), The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, *Cato Policy Report*, 34(4), 9-12.
- Acemoglu, D. (2003), Root Causes: A Historical Approach to Assessing the Role of Institutions in Economic Development, *Finance & Development*, Haziran, 27-30.
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. (2000), The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation, *NBER Working Paper*, No. 7771.

- Akıncı, M., Yüce, G. ve Yılmaz, Ö. (2014), Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 81–96.
- Amendola, A., Easaw, E. ve Savoia, E. (2013), Inequality in developing economies: the role of institutional development, *Public Choice*, 155, 43-60.
- Anwar, S. ve Akram, W. (2017), Economic Freedom and Growth Nexus in Selected South Asian Countries, *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 7(10), 40-47.
- Bayramoğlu, T. ve Boz, F.Ç. (2017), Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Etkisi: İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 913-927.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2009), Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Biol, Y.E. ve Demirgil, B. (2020), Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 545-558.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980), The Lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics, *Reviews of Economics Studies*, 47, 239–253.
- Chong, A. ve Calderón, C. (2000a), Causality and feedback between institutional measures and economic growth, *Economics & Politics*, 12 (1), 69-81.
- Chong, A. ve Calderón, C. (2000b), Institutional Quality and Income Distribution, *Economic Development and Cultural Change*, 48(4), 761-786.
- Coase, R. S. (1937), The Nature of the Firm, *Economica*, 4(16), 386-405.
- Çetin, R. (2011), Ekonomik Özgürlüğün Gelir Düzeyi Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi Yöntemiyle İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 37–47.
- Dam, M.M. ve Şanlı, O. (2019), Ekonomik Özgürlüklerin Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRIC-T Ülkeleri Üzerine Bir Panel ARDL Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1027-1044.
- Foley, M. ve Clark, J. R. (2016), Economic freedom and real income, *Journal of Regional Analysis and Policy*, 46(1), 52–59.
- Góes, C. (2016), Institutions and growth: A GMM/IV Panel VAR approach, *Economics Letters*, 138: 85-91.
- Gwartney, J.D., Holcombe, R.G. ve Lawson, R.A. (2004), Economic Freedom, Institutional Quality, and Cross-Country Differences in Income and Growth, *Cato Journal*, 24(3), 205-233.

- Hanke, S.H. ve Walters, S.J.K. (1997), Economic Freedom, Prosperity, and Equality: A Survey, *Cato Journal*, 17(2), 117-146.
- Hussain, M. ve Haque, M. (2016), Impact of Economic Freedom on the Growth Rate: A Panel Data Analysis, *Economies*, 4(2), 1-15.
- Kar, M., Nazlioglu, S. ve Agir, H. (2011). Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: bootstrap panel granger causality analysis, *Economic Modelling*, 28, 685–693.
- Kistik, V., Göcen S. ve Bayhanay, A. (2017), Economic Growth: How Better Institutions Make A Difference, Berksoy İ., Dane K., ve Popovic, M. içinde, *Institutions & Economic Policies: Effects on Social Justice, Employment, Environmental Protection & Growth*, 123-140, Londra: IJOPEC Publication.
- Koçak, Emrah ve Uzay, N. (2018), Democracy, Economic Freedoms and Economic Growth: An Investigation on the Role of Institutions, *Sosyoekonomi*, 26(36), 81–102.
- Kónya, L. (2006), Exports and growth: granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach, *Economic Modelling*, 23(6), 978–992.
- Mahmood, K. ve Azid, T. (2011), Economic Freedom Verses Economic Growth: Cross-Country Analysis in the form of ARDL Approach, *Asian Economic and Financial Review*, 1(1), 14-25.
- Menyah, K., Nazlioglu, S. ve Wolde-Rufael, Y. (2014), Financial development, trade openness and economic growth in African countries: new insights from a panel causality approach, *Economic Modelling*, 37, 386–394.
- North, D.C. (1993), *The New Institutional Economics and Development*, St. Louis: Washington University.
- Panahi, H., Assadzadeh, A. ve Refaei, R. (2014), Economic Freedom and Economic Growth in Mena Countries, *Asian Economic and Financial Review*, 4(1), 105-116.
- Pesaran M.H. (2004), General diagnostic tests for cross section dependence in panels, CESifo Working Paper 1229, IZA Discussion Paper, 1240.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008), Testing slope homogeneity in large panels, *Jornal of Econometrics*, 142 (1), 50–93.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008), A bias-adjusted LM test of error crosssection independence, *The Econometrics Journal*, 11 (1), 105–127.
- Piatek, D., Szarzec, K. ve Pilc, M. (2013), Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries, *Post-Communist Economies*, 25(3), 267–288.
- Rodrik, D. (2002), Institutions, Integration, and Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth, 17.09.2020 tarihinde, sitesi: http://projects.iq.harvard.edu/files/wcfia/files/530_rodrik6.pdf adresinden alındı.

- Rodrik, D. ve Subramanian, A. (2003), The Primacy of Institutions (and what this does and does not mean, Finance & Development, Haziran 2003, 31-34.
- Sachs, J. D. (2003), Institutions Don't Rule: Direct Effects of Geography on Per Capita Income, NBER Working Paper, No. 9490.
- Solow, R. M. (1956), A Contribution to the Theory of Economic Growth, Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65-94.
- Sucu, M.B. (2017), Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Özgürlük, Büyüme ve Kalkınma İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi, Bulletin of Economic Theory and Analysis, 2(2), 135-167.
- Swamy, P.A.V.B. (1970), Efficient inference in a random coefficient regression model, Econometrica, 38 (2), 311-323.
- Şahin, İ. (2016), Türkiye' de 1980 - 2015 Yılları Arası Demokrasi , Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzlukların Ekonomik Büyümeye Etkileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 317-334.
- Tunçsiper, B. ve Biçen, Ö. F. (2014), Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 25-45.